prof. dr. ALAN HURST

Izobraževanje za delo s študenti invalidi

Dobro jutro vsem. Biti Anglež v Sloveniji ta teden mogoče ni najboljša izbira. Naj v sredo zmaga najboljša ekipa!

Hvala, ker ste mi posvetili svoje najdragocenejše, torej čas. Obenem oprostite za zamudo. Upam, da bo to, kar bomo delali v prihodnjih urah, za vas zanimivo, koristno in prijetno. Oprostite, ker ne govorim slovensko, a upam, da me boste razumeli, če bom govoril angleško počasneje in jasneje kot ponavadi. Pomagali mi bosta Nataša in Alenka iz DSIS in če bom prehiter ali boste želeli kaj vprašati, me kar ustavite.

Večino časa bomo delali v majhnih skupinah, sam pa bom opravil več predstavitev.

V Veliki Britaniji sodelujem z organizacijo Skill - nacionalni urad za študente invalide, ki je enak vašemu mnogo mlajšemu DSIS. Ena od stvari, ki jih poskušamo doseči, je, da vzpodbudimo študente, da se vpišejo na univerzo in prestavljajo mejnike s študiranjem predmetov, ki jih invalidi morda doslej še niso študirali. Objavili smo in še objavljamo serijo publikacij z naslovom Into (V) - V poučevanje, v šport, v arhitekturo, a prva in verjetno najpomembnejša je V znanost in tehnologijo. Ta je zdaj sicer že precej stara in potrebuje posodobitev, a res je prišlo do povečanega števila študentov, ki se vpisujejo na naše dodiplomske programe znanosti in tehnologije. Upam, da je bilo to, kar delamo, uspešno.

Eden od razlogov za današnjo zamudo je ta, da smo pred pričetkom tega predavanja imeli novinarsko konferenco. Na njej sem moral povedati, kaj delam tu v Mariboru. Kar delam, je po mojem mnenju to, da poskušam prispevati k spremembi kulture na univerzi.

Številnim problemom, s katerimi se soočajo študenti invalidi, se je mogoče izogniti z dobrim vnaprejšnjim načrtovanjem. Na ravni oblikovanja programov, z razmišljanjem o načinih, na katere delamo v razredu, pri izbiri učnih tehnik in metod, pa tudi o načinih ocenjevanja in preverjanja znanja.

Danes bi se rad osredotočil na določene stvari, ki jih počnemo v razredu, in so lahko koristne ali škodljive za študente invalide. Preden vam dam delo, bi rad postavil določeno osnovo, na kateri bomo lahko začeli. Ta je prikazana v PowerPoint predstavitvi.

Najprej vas bom poskušal opozoriti na nekaj temeljnih vprašanj. Na prvem mestu je pomen besede izboljšanje dostopa. Za številne ljudi izboljšanje dostopa pomeni gradnjo človeku prijaznih stavb, ki omogočajo lažji dostop ljudem v invalidskih vozičkih in ki se težko gibljejo. A moramo razmišljati širše in na primer graditi stavbe, ki omogočajo lažji dostop tudi ljudem, ki slabo vidijo. Obstaja veliko rešitev za to, na primer uporaba različne talne površine. V sobi, v kateri smo danes, je preproga, drugod je mogoče laminat in

slabovidni ljudje lahko kmalu ugotovijo, v kakšnem prostoru se nahajajo, v zaprtem prostoru, knjižnici, učilnici, učiteljevi pisarni ali na javni površini.

Enako lahko naredimo s pleskanjem sten in dekoracijo. Na primer da vrata pobarvamo druge barve kot steno. V zadnjem obdobju moje kariere na univerzi v Lancashireu sem prišel do točke, ko mi je bilo vseeno in se nisem več bal prekinitve pogodbe o delu, zato sem bil mnogo bolj zgovoren kot takrat, ko sem bil še mlad in neizkušen. Hodnik, na katerem se je nahajala moja pisarna, so na novo pobarvali. Vse stene so pobarvali modro, vsa vrata so pobarvali modro in tudi tla so bila modra. Na nekem dokaj pomembnem javnem sestanku sem dejal, da nikoli ne bom prišel v službo v modri obleki in z modro srajco, saj me v primeru, če bi mi postalo slabo in bi se zgrudil, nihče ne bi našel. In tega niso dobro sprejeli.

A je res. Če bi vrata pobarvali drugače kot stene, bi ljudje, ki imajo težave z vidom, lažje našli vrata. O dostopu moramo torej razmišljati širše.

Danes se bomo osredotočili na pomembnost dostopa do izobraževanja. Zame dostop do izobraževanja temelji na vrsti ključnih načel.

Najprej se moramo oddaljiti od tako imenovanega zdravstvenega ali individualnega ali deficitarnega modela invalidnosti, kjer se invalidnost obravnava kot problem posameznika in po katerem je posameznik tisti, ki se mora spremeniti, da bi se lahko vključil v družbo oziroma na univerzo.

Nasprotno od tega je socialni, izobraževalni, politični model, kjer je za vključitev ljudi v družbo treba razmišljati o splošnem okolju in ga narediti inkluzivnega in prijaznega do uporabnika. Razlika je najbolje ponazorjena na prvih izročkih, ki vam jih bosta sedaj razdelili Nataša in Alenka.

Ko boste dobili izročke, boste videli, da so potiskani na obeh straneh. Stran, ki bi jo morali imeti v tem trenutku pred seboj, je tista, ki ima na vrhu napis From M. Oliver The Politics of Disablement. Alenka, tukaj jih še nekaj potrebujemo.

Mike Oliver je vzel vprašanja iz popisa prebivalstva leta 1986. Kratice OPCS pomenijo pisarna za popis in raziskave prebivalstva, to je vladni urad, ki je odgovoren za štetje ljudi in analiziranje statistik.

Pod tem je vrsta vprašanj. Prvo vprašanje: Nam lahko poveste, kaj je narobe z vami? Drugo vprašanje: Kakšne pritožbe in težave imate pri prijemanju, držanju in obračanju stvari? Moj poklic je izobraževanje. Učil sem učitelje. Zato se mi pri petem vprašanju - ste zaradi dolgotrajnih zdravstvenih težav obiskovali posebno šolo - porajajo različne misli.

Ne bom bral vseh vprašanj. Prosim vas bom, da obrnete list in pogledate, kako je ta vprašanja mogoče popraviti s socialnega in političnega vidika. Prvo vprašanje: Nam lahko

poveste, kaj je narobe z družbo? Je povsem drugače od Nam lahko poveste, kaj je narobe z vami?

Drugo vprašanje me spomni na mojo taščo, ki bi bila zelo polaskana, če bi vedela, da se jo omenja v Sloveniji. Vsak konec tedna, ko obiščem svojo taščo, me ta prosi, da ji odprem steklenico čistila. To zahteva pritisk na steklenico od zgoraj in nato obrat, kar je zelo težka kretnja za številne od nas. Zagotovo pa zelo težka, če imaš artritis, tako kot moja tašča.

Če pogledamo vprašanje: Kakšne pomanjkljivosti pri obliki vsakodnevnih pripomočkov, kot so kozarci, steklenice in pločevinke, vam povzročajo težave pri njihovem držanju, prijemanju in obračanju? Vemo, zakaj so zamaški steklenic takšni kot so. So iz varnostnih razlogov, da ne bi otroci prišli do nevarnih snovi. Tako so dejansko oblikovani in otežujejo življenje ljudem, ki jih uporabljajo. Rešili smo torej en problem - problem dostopa otrok do nevarnih snovi, a ustvarili drugega.

V Veliki Britaniji smo rešili problem mobilnosti za nekatere ljudi tako, da smo ob robu cestišč postavili posebne robnike z majhnimi izdolbinami, ki pa ovirajo gibanje ljudem na invalidskih vozičkih. Spet smo torej rešili en problem in ustvarili drugega.

Da zaključimo ta del, peto vprašanje je popravljeno v: Ste zaradi politike vaših izobraževalnih ustanov, da ljudi s takšnimi težavami pošiljajo v takšne šole, obiskovali posebno šolo?

Nekdo nekje sprejema odločitve o tvojem življenju. To je prvo načelo. In to jutro bomo delali na tem socialno izobraževalnem modelu.

Druga zadeva je neodvisno življenje. Pri nas se močno trudimo, da bi zagotovili, da lahko študenti invalidi živijo kolikor je mogoče neodvisno.

To za nas pomeni dve stvari: pravico do izbire, enakih izbir kot vsi drugi o tem kaj in kje študirati, ter pravico odločati o svojem življenju. V preteklosti v Veliki Britaniji sem naletel na veliko primerov, ko so kolegi učitelji dejali, da študent invalid ne more študirati njihovega programa. Tako je to in pika, brez debate. V Veliki Britaniji bi bilo to zdaj nezakonito. Predstaviti moramo močne in tehtne razloge, zakaj nekaterim študentom z nekaterimi vrstami težav ne dovolimo študirati nekega predmeta. K temu se bom še vrnil.

Pri načelu neodvisnosti gre torej za možnost izbire in pravico do odločanja o svojem življenju.

Razliko med obema modeloma invalidnosti je mogoče najti tudi v jeziku, ki ga uporabljamo. Primer, ki sem ga navedel na prosojnici, je razlikovanje med težavami pri učenju in razlikami pri učenju. Če preštejemo število študentov invalidov na univerzah v Veliki Britaniji, jih ima največje število kakšno od težav pri učenju, največkrat disleksijo. Pri tem se na to gleda kot na zdravstveno težavo.

A če besedo težava nadomestimo z razlika, se problem preseli s študenta na učitelja. Če sem usposobljen in izkušen učitelj, bom sposoben pripraviti gradivo tako, da ga bodo lahko uporabljali vsi študenti, čeprav se učijo na različne načine. Socialni model je torej bolj korekten, zato je dobro, da govorimo o študentih z razlikami pri učenju namesto težavami pri učenju.

Zadnja dva dni v Sloveniji sem velikokrat slišal besedo integracija. V Veliki Britaniji smo se premaknili od besede integracija k besedi vključenost. Za številne od nas pomeni integracija sprejeti v družbo ljudi, ki so na nek način drugačni, medtem ko družba še naprej ostaja ista, ne da bi se kakorkoli spremenila. To je to. Če hočete biti z nami, se morate spremeniti. To je integracija.

Vključenost na drugi strani pa pomeni, da se spreminjamo tudi mi in tako omogočimo ljudem, ki so na nek način drugačni od nas, da se lažje vključijo v našo družbo. O čemer bomo govorili danes, je vključenost, ne integracija.

Preden zaključim to predstavitev in vam naložim delo, bi vam rad pojasnil zakonodajno ureditev v Veliki Britaniji. Prvi zakon, ki je določil diskriminacijo invalidov za nezakonito, je bil sprejet leta 1995. To je relativno pozno, vendar pa se iz različnih razlogov, ki jih je navedla vlada, ni nanašal na izobraževanje. Izobraževanje so vključili šele leta 2001. Leta 2005 so zakon popravili, naslov pa zadnjih deset let ostaja enak.

Zakon določa definicijo invalidnosti, definicijo diskriminacije, tisto, kar bo za nas danes najpomembnejše, pa je, da govori o razumnih prilagoditvah. To sta besedi, ki sta uporabljeni v zakonu in beseda razumen je zelo problematična. Če me vprašate, kaj pomeni razumno, vam povem, da ne vem. Sčasoma bomo vedeli, kaj pomeni razumno, ker nam bo to povedalo sodišče, ko bodo študenti invalidi tožili univerze, ker bodo imeli drugačne poglede na to, kaj so razumne prilagoditve.

Problem z razumnimi prilagoditvami je v tem, da so ponavadi narejene po začetku nekega procesa. A tisto, za kar si moramo prizadevati, in to vam bom poskušal danes tudi dopovedati, je četrta točka na našem seznamu - to je načrtovanje vnaprej, zato da se bodo študenti invalidi, ko bodo začeli obiskovati naš program, lažje in hitreje vključili, ne da bi nam bilo treba imeli preveč dodatnega dela.

Naj vam dam konkreten primer. Pred leti na škotski univerzi na oddelku za psihologijo je bilo vsak teden predavanje za več kot 300 študentov. Od teh 300 študentov jih je kakih 40 prijavilo kakšno vrsto invalidnosti, kar pomeni, da bi bilo potrebnih 40 razumnih prilagoditev. To je glede na pritiske v naših življenjih nemogoče izpolniti. Za eno uro predavanj na teden, za eno skupino študentov. Kaj pa vsi drugi študenti, ki jih učimo, kaj pa naše raziskovanje, kaj pa naše svetovanje. Tega ne moremo storiti.

Zato je nujno razmisliti o načinih, kako zmanjšati število razumnih prilagoditev s tem, da že vnaprej predvidimo, kaj bo potrebno. In na tem oddelku za psihologijo je bila rešitev enostavna. Treba je bilo dati na voljo gradivo v elektronski obliki in vnaprej pred predavanji. Število potrebnih razumnih prilagoditev je padlo z okoli 40 na le deset. Deset je mogoče še vedno dokaj veliko število razumnih prilagoditev, a deset je mnogo manj zahtevno kot 40.

Torej če razmišljamo vnaprej in predvidevamo, kaj bi lahko študentje z različnimi potrebami potrebovali, smo bližje vključenosti, hkrati pa zmanjšujemo količino našega dela. To je pomembno in tega ne smemo pozabiti.

Eden od vidikov, ki jih pogosto omenjamo v zvezi s študenti invalidi, so enake možnosti. Dajati vsem enake možnosti.

A problem z načelom enakih možnosti je ta, da predvideva, da so vsi dosegli startno črto na tekmi in so v enakem položaju. A to morda ni res.

Najboljši način za prikaz tega je ilustracija, ki je nisem uspel spraviti na prosojnico, vam jo bom pa razložil in razdelil med vas. Na desni strani slike je drevo. V skladu z načelom enakih možnosti bi morali vsi splezati na to drevo. Kdo je vsi? Zelo raznolika skupina učencev: mrož, slon, opica, mačka, sova, žaba, zlata ribica v akvariju. Jasno je, da imajo nekateri od njih odločne prednosti pred ostalimi.

Kar je treba upoštevati, ni načelo enakih možnosti ampak načelo enakopravnosti - to da smo pošteni. Kajti nekateri študenti potrebujejo le malo dodatne podpore, da lahko pridejo do točke, ko bodo lahko enakopravno sodelovali v tekmovanju za enake možnosti.

To je vse, kar sem hotel povedati v uvodnem predavanju. Zdaj bi rad, da tudi vi čim bolj sodelujete, zato vas prosim, da se razvrstite v majhne skupine po pet, šest ali sedem ljudi. To bomo najlažje naredili tako, da se tisti v sprednji vrsti obrnete in delate z ljudmi za vami. Pa bomo videli, če bo šlo. Je to mogoče?

Za začetek najprej premislimo, do kakšne mere na naše razmišljanje vplivajo določeni prirojeni predsodki do študentov invalidov. Mogoče se nam zdi, da teh predsodkov nimamo, kar je v redu. Bomo videli, kaj se bo zgodilo.

Natašo in Alenko bom prosil, da stopita do vsake od skupin in vam dasta besedo, vi pa povejte, kaj vam pri tej besedi pride na misel. Enega iz skupine bom prosil, da zapiše, kaj ste v skupini povedali.

Pa poglejmo, če se je kaj zgodilo. Predolgo bi trajalo, če bi hoteli slišati odgovore vseh skupin, za to bo še možnost tekom dopoldneva, zato bom naključno izbral dve skupini, da vidimo, ali so seznami enaki ali različni.

Mislim, da je ta skupina imela besedo študent. Lahko preberete, kaj ste zapisali? Lahko je

tudi v slovenščini, pa bosta Nataša in Alenka nato prevedli.

- Prva je zabava, mlad odrasli moški, oseba z indeksom, učenec, neprespane noči, najboljše obdobje v življenju, brezskrbnost.

Skupina tu spredaj je imela drugo besedo. Ta beseda je bila študent invalid. Lahko preberete kaj? Ne skrbite za angleščino, lahko je v slovenščini.

- Zapisali smo invalidski voziček, slepota, zdravje, sočutje, ...

Upam, da so druge skupine imele podobne izkušnje. Pojavijo se različni seznami besed. To nalogo izvajam že več let in le enkrat ali dvakrat so me izpodbijali. In v resnici me je treba izpodbijati, saj se moramo osredotočiti na študenta in ne invalidnost. Tehnično torej gre le za en seznam, to je seznam za besedo študent.

Študenti invalidi so enako pridni ali enako leni, enako odkriti ali zahrbtni, enako prijazni ali enako hudobni ljudje kot drugi študentje.

Po mojih izkušnjah številne težave izhajajo iz tega, ker ljudje najprej vidijo invalidnost. Pogosto ljudje reagirajo s preveč sočutja.

Najboljši primer, ki vam ga lahko dam, je primer študenta z univerze, kjer sem delal pred mnogimi leti, ki je imel težave z gibanjem po študentskem naselju in težave pri ročni motoriki. Na njegovem oddelku, kjer se jim je smilil, so mu dovolili, da je preizkus znanja opravljal doma in ne v študentskem naselju. O tem ne bi nič vedel, saj ni šlo za moj oddelek. Kako sem postal vključen? Vključen sem postal potem, ko so mi sporočili, da je študent goljufal na tem preizkusu in da je bila zaradi tega uvedena preiskava.

Moj prvi odziv, ko so mi pojasnili situacijo, je bilo vprašanje, kaj pravi tisti, ki je nadziral študenta med opravljanjem preizkusa. Je on ali ona videla študenta goljufati? Odgovor na moje vprašanje je bilo vprašanje oddelka: Kakšen nadzornik?

Niso poslali nikogar nadzirat študenta med opravljanjem preizkusa znanja, saj so menili, da to ni potrebno. Bil je odkrit, a ne? Vsi invalidi so odkriti in prijazni, a ne? Niso! In to je tisto, kar je treba doumeti. Obravnavajte študente invalide kot študente, prej kot kaj drugega.

In za številne kolege je to resnično neprijetno. Ko morajo študente invalide preganjati, ker niso pravočasno oddali naloge, ker so izostajali od pouka, karkoli, enako kot preganjajo študente brez invalidnosti. To je za začetek.

Zdaj bi rad, da razmislite o nekaterih vprašanjih, s katerimi se na splošno gledano soočajo študentje invalidi. Dobili boste seznam z devetimi izjavami. Rad bi, da razmislite, ali so te izjave pravilne ali napačne. Prelagam, da to najprej naredite zase, nato pa svoje odgovore primerjate s kolegom iz skupine, nekom, ki sedi poleg vas. Dal vam bom čas, da razmislite o tem in se pogovorite o odgovorih, na koncu pa vam bom dal list papirja, na katerem so

odgovori. A ti odgovori niso nujno pravilni, saj pri nekaterih vprašanjih preprosto ni pravilnega odgovora. Na seznamu bodo torej priporočeni odgovori. Dam vam petnajst, dvajset minut, da to naredite.

Preveč časa bi trajalo, da bi vsaka skupina poročala o svojih rezultatih, zato bom jaz prevzel vodstvo. Če želite komentirati in kaj vprašati, vam bom dal možnost, da to naredite.

Vsaka od teh točk naj bi spodbudila vaše razmišljanje o določenem vprašanju. Prva izjava se nanaša na razkritje svoje invalidnosti. Za številne ljudi to ne pride v poštev. Če imaš invalidnost, ki je očitna, na primer če si na invalidskem vozičku, če si slep in imaš belo palico ali psa vodnika, je invalidnost očitna in je ni treba razkrivati. Je pa to pomembno vprašanje, če imaš invalidnost, ki ni takoj vidna. Na primer disleksijo ali ljudje z duševnimi motnjami ali ljudje z začasnimi motnjami. Razlog, zakaj se številni odločijo, da svoje invalidnosti ne razkrijejo, leži v tem, da se bojijo, da v primeru razkritja ne bodo smeli delati nečesa, kar bi radi. To je še posebej značilno za ljudi z nevidno invalidnostjo, ki želijo študirati na poklicnih šolah v Veliki Britaniji na področjih, kot so poučevanje, socialno delo, nega. To so področja, ki so za ljudi z nevidno invalidnostjo najbolj občutljiva.

Če gremo naprej k drugi izjavi, vidimo, da se ta tudi nanaša na razkritje, a na takšne vrste, da je oseba ne more nadzirati. Primer, ki sem vam ga dal, se nanaša na študenta z epilepsijo, ki doživi nenaden in nepričakovan epileptični napad v učilnici. V tem trenutku se njegova identiteta spremeni iz študenta v študenta invalida in temu lahko sledijo še druge zadeve, zadeve ponavadi povezane z zdravjem in varnostjo.

Vi sami imate mogoče pomisleke, ko na vaši delavnici sodeluje tudi oseba s takšno motnjo, kot je epilepsija. S tem ni nič narobe. A to ne sme biti izgovor, da ničesar ne ukrenete. Zdravje in varnost morata biti zadnja možnost, ne pa prvi izgovor.

Tretja izjava - nekdo z invalidnostjo se lahko vpiše na katero koli študijsko smer, ki jo izbere. Težava pri tem je vsaj v Veliki Britaniji ta, da se ljudje bojijo, da jih bodo, če bodo zavrnili invalidno osebo, tožili, češ da se obnašajo diskriminatorno. Zato moramo najti strategijo, ki bo zagotovila, da je zavrnitev vpisa na nek program osnovana na trdnih temeljih. Najboljši način, da to dosežemo, je po mojem mnenju, in to danes omenjam prvič, da identificiramo osnovne pogoje za vsak posamezni študijski program. Osnovne pogoje.

Česa mora biti vsak študent sposoben narediti, če želi uspešno zaključiti program. Česa se ne more postavljati pod vprašaj. Ko bomo enkrat identificirali te pogoje, bomo lahko začeli razmišljati o načinih za premostitev določenih problemov. In če na koncu ne bomo našli načina za rešitev nekega problema, bomo v položaju, ko bomo lahko študentu

utemeljeno povedali: ker ne moreš narediti tega in tega, mislimo, da ne moreš študirati na tem programu. In smo spet tam, kjer smo začeli; nekaj odgovornosti pri odločanju se s tem prenese na študenta. Na te osnovne pogoje se bomo kasneje še vrnili.

Delal sem s kolegi na številnih univerzah v različnih državah in jih poskušal vzpodbuditi, da bi razmislili o osnovnih pogojih. To jim je bilo težko. Ne morejo se dogovoriti, kaj morajo študenti narediti za uspešno zaključitev programa.

Spomnim se skupine učiteljev zgodovine. Bile so vse vrste razprav o tem, kaj bi moralo in kaj ne biti vključeno v učne ure zgodovine. Jaz in ostali pristojni za invalide jim pri tem nismo mogli pomagati. Sami so se morali dogovoriti o pogojih.

Četrto vprašanje se nanaša na oblikovanje predavanj. Menim, da ta izjava ni pravilna, saj je pri oblikovanju predavanj vloga in prostor za ljudi s strokovnim znanjem. Vsaka univerza bi morala imeti nekoga, ki je posebej pristojen za študente invalide. Zavedam se, da s tem posegam na zelo nevarno območje, saj ko enkrat imenujemo nekoga odgovornega za študente invalide, vsi ostali mislijo, da ti niso več njihova odgovornost.

Če govorite s strokovnjaki za invalide v številnih državah, bodo vsi poznali primere, ko sedijo v pisarni in jim zazvoni telefon, na drugi strani linije pa se oglasi kolega: Pozdravljen, je tam svetovalec za invalide? Tukaj imam enega od vaših študentov. Ta beseda vaš označuje prenos odgovornosti. Študenti invalidi so odgovornost fakultete, tako kot vsi študentje, ne pa svetovalne službe za študente invalide.

Številka pet - disleksija. V številnih državah disleksija ni prepoznana kot invalidnost. Nekateri posamezniki, ki imajo disleksijo, nase ne gledajo kot na invalida. Obstajajo različne vrste vprašanj, ki se nanašajo na disleksijo, in teh se bomo lotili kasneje. Peljejo nas na področje, spet nevarno področje akademskih standardov in načinov, pri katerih se lahko na disleksijo gleda kot na grožnjo akademskim standardom.

Dostopna tehnologija je vedno draga. Ni res. Kolega Alan Jones, ki je nekoč delal na univerzi v Loughboroughu, je odlično uporabil preprosto tehnologijo in tako omogočil študentom invalidom dostop do naravoslovnih predmetov in sodelovanja na vajah v laboratoriju.

Zadnje tri točke so po mojem mnenju povsem jasne. Nič podaljševanja rokov. Študente invalide se ne sme obravnavati drugače kot ostale. Vrnitev pojma enakopravnosti namesto enakosti v vprašanju osem. Ter vprašanje, ali naj se nekaterim študentom, še posebej tistim z disleksijo, da več časa pri preizkusu znanja. To je lahko vprašljivo, saj gre lahko za čas, ki ga študent mogoče sploh ne potrebuje.

Bi rad kdo kaj povedal o tem ali se odzval na moje odgovore, preden gremo naprej? Znova povem, da lahko govorite slovensko, pa bosta Nataša ali Alenka prevedli. Bi kdo želel

komentirati?
V redu. Disleksija je motnja, kjer imajo ljudje težave s tiskanim gradivom. Te težave so lahko preproste, kot na primer težave s črkovanjem besed, ali pa težave z organizacijo, ko na primer naročite študentu, da nekaj napiše in on to naredi v zelo nenavadnem zaporedju vsebinskih delov, kar je posledica njihovega miselnega procesiranja informacije.
Mogoče imajo nekateri študenti z disleksijo težave, ki jih zdravniška stroka opisuje kot skotopični sindrom ali na kratko SSS. Ta sindrom je povezan z odnosom med pisanim besedilom in barvo ozadja, na katerem je napisano. Danes so vsi izročki, ki sem jih pripravil za vas, v obliki črne pisave na belem papirju. Številni ljudje z omenjenim sindromom bi imeli težave z mentalnim procesiranjem takšne informacije in bi bilo zanje mnogo lažje, če bi jih stiskal ne nebelem papirju, najbolje kremaste ali rumene barve.
A težave so različne in tu postane pomembna vloga tehnologije. Z njo si je mogoče prilagoditi velikost pisave, barvo besedila, barvo ozadja. Vse te stvari lahko pomagajo ljudem z disleksijo, da pridejo do informacije.
Na vaše vprašanje Zoran je zelo težko odgovoriti, saj se že sami psihologi ne morejo dogovoriti, kaj točno je disleksija. In če berete psihologijo, govori o tem, kako delujejo možgani, kako deluje leva, kako desna hemisfera in tako naprej. Za nas, ki delamo s takšnimi ljudmi, to ni pomembno. Mi moramo delati z njimi. Ne zanima nas ravno, ali deluje leva ali desna hemisfera, temveč v prvi vrsti kako to vpliva na učenje in kaj lahko naredimo, da bo učenje lažje. Bo to dovolj, da lahko sedaj nadaljujemo?
Še kaj? Dobro, potem se pa premaknimo k naslednjemu poglavju. Tale, tale o razumnih prilagoditvah. Ste jih že razdelili? V redu.
Gre za izroček o sposobnostih za učenje in potrebi po prilagoditvah. Pred seboj imate seznam sposobnosti, ki naj bi jih imel vsak študent. Morajo znati pisati, brati in tako naprej. A ko začnete razmišljati o ljudeh z določenimi težavami, vidite, da lahko nekatere od teh sposobnosti postanejo problem.
Če pogledamo na primer zapisovanje in človeka, ki je slep ali gluh. Rad bi, da za nekaj minut razmislite, kakšne razumne prilagoditve bi lahko napravili, da bi omogočili takšnemu študentu, da dokaže svoje sposobnosti.
Da boste lažje začeli; zapisovanje je lažje, če učitelji pripravimo gradivo v elektronski obliki, najbolje vnaprej pred predavanjem. Ne vem, kakšne so razmere v Sloveniji, a ko to povem v Veliki Britaniji, ponavadi naletim na ugovor, tudi jezen ugovor. Ta ugovor se ponavadi glasi, da če bom gradivo pripravil vnaprej, nikogar ne bo na predavanju. To bo imelo negativne posledice za prisotnost na predavanju.
To je mogoče res, mogoče ne. Kaj pa tisti zavzeti in radovedni študentje, ki bodo prebrali

gradivo vnaprej in pripravili zanimiva in zahtevna vprašanja za nas? Kot profesorje, kot učitelje, kot strokovnjake? S tem ko gledamo le na negativne posledice, po mojem mnenju zanemarjamo nekatere pozitivne strani priprave gradiva vnaprej.

Drugi ugovor, na katerega pogosto naletim v Veliki Britaniji v zvezi s tem, je vprašanje avtorskih pravic. Če dajem svoje gradivo na razpolago na internetu, ne vem, kaj se bo z njim zgodilo. Nimam več nadzora nad njim. Ljudje ga lahko uporabijo v napačnem smislu. Lahko ga posredujejo naprej kot njihovo lastno delo. Tu je nekaj odprtih vprašanj.

Zdaj bom nehal govoriti. Poglejte te sposobnosti in razmislite, kakšne razumne prilagoditve bi lahko omogočili študentom z določenimi težavami. Vzemimo si kakih deset minut, nato pa bomo šli naprej.

Kaj je to ICT? Informacijska in računalniška tehnologija. Hvala za to.

Če gremo naprej, preletimo sezname. Naj vas opomnim, da je na vrhu seznama izraz razumne prilagoditve. Drug način za opis razumnih prilagoditev je spremembe. A moje stališče je, da se je spremembam mogoče izogniti že vnaprej in to je verjetno tudi boljša pot.

Pri vseh teh točkah, teh sposobnostih, obstajajo alternative, ki bi bolje ustrezale določenim študentom z določenimi težavami. Omenili smo že zapisovanje.

Ko gre za branje, je najpreprostejši način, zelo preprosta tehnologija, da zaposlimo človeka, ki bo bral. Številne univerze še vedno zaposlujejo ekipe ljudi, ki berejo besedila na kasete, ki so nato na voljo študentom. Je pa tehnologija že tako napredovala, da je mogoče za dokaj razumno ceno dobiti bralnike in čitalnike.

Ko sem začel s tem delom, je bila ena prvih stvari, ki sem jih spoznal, naprava iz ZDA. Ko so nam jo predstavili, so imeli velike težave, ko so jo prinašali v prostor. Bila je velika kot pralni stroj. Če pomislite, kako veliki so čitalniki v letu 2010, vidite, kako je tehnologija napredovala. In napredek je stalno prisoten.

V zadnjem mesecu dni smo bili priča začetku prodaje Ipada. Na voljo je vedno več elektronskih knjig. Čeprav to ni strokovna literatura, lahko služi kot primer, ki ga je mogoče posnemati.

Tretji vidik je tipkanje in uporaba tipkovnice. Pri tem bi vas rad opozoril na vrsto različnih tipkovnic, ki so na voljo za uporabo pri ljudeh, ki imajo težave z udi. Obenem je računalniška tehnologija napredovala tudi tako, da je mogoče zadeve aktivirati že z glasom.

Kar zadeva pisanje nalog in pripravo predstavitev, vključno s črkovanjem, slovnico in pravopisom, obstaja programska oprema, ki na primer omogoča črkovalnik.

Naslednji točki - načrtovanje in strukturiranje pisnih nalog ter vodenje in organiziranje dela

- se nanašata na to, kar sem povedal že prej v zvezi s študenti z disleksijo. Disleksija ni le nezmožnost črkovanja, ampak pri mnogih gre tudi za organizacijske težave. Pri slednjem lahko pomagamo na primer s tem, da povemo kaj več o tem, kaj pričakujemo od študentov, ko jim damo pisno nalogo.

Kar zadeva uporabo informacijske in računalniške tehnologije, so bili doseženi številni napredki, ki so ugodni za študente invalide. V preteklosti na primer smo imeli veliko dela, da smo gluhim študentom - pri tem mislim na tiste, ki so tudi nemi in uporabljajo znakovni jezik - priskrbeli besedilne telefone. V Angliji še vedno obstaja služba, kamor lahko gluhi pošljejo sporočilo in od tam ga nato posredujejo ljudem, ki niso gluhi ali naglušni.

A še boljše kot to je razvoj ročnega telefona, tako imenovanega mobilnega telefona, ki ga ima že vsak. Zato je potreba po besedilnih telefonih, kar zadeva potrebe gluhih študentov, skoraj izginila.

O knjižnicah bom povedal kaj več kasneje. To je naslednja točka, ki se ji bomo posvetili pred odmorom za kavo.

Delo v majhnih skupinah in dobre prakse, ki jih mi kot učitelji lahko uvedemo v pomoč študentom z različnimi potrebami.

Kako lahko slepi študentje vedo, kdo je vse prisoten v njihovi skupini? Odgovor je v tem, da se študentje pred začetkom predavanja predstavijo in da se jih opomni, da se predstavijo, preden kaj povedo.

Če delamo v majhnih skupinah z gluhimi študenti in imamo tolmača za znakovni jezik, moramo spomniti sebe in študente, da lahko tolmač tolmači le eno osebo naenkrat. In če bodo vsi govorili naenkrat, bosta tako gluhi študent kot tolmač izgubila rdečo nit pogovora.

Prihajamo do ključne točke, ki bi jo rad predstavil. Gre za to, da je tisto, kar je dobro za študenta invalida, ponavadi dobro tudi za njihove kolege neinvalide.

Soočanje s fizičnim okoljem. Pogosto govorimo, da če je prostor nedostopen, ga je treba spremeniti. To ni vedno mogoče. Pomislite na nekatere prostore, ki jih vi uporabljate. Delavnice in laboratorije je predrago opremljati s posebno opremo. Spreminjanje prostorov je v idealnem okolju dobra rešitev, a v praksi težko izvedljivo.

Gremo naprej k točki, s katero ste dobro seznanjeni. Lokacija študija, vključno s terenom, študijem v tujini. V Veliki Britaniji imamo zelo strogo zakonodajo na področju zdravja in varnosti. Zato če pošljemo študenta ven iz univerze, moramo pripraviti uradno oceno tveganja. To morajo pripraviti izkušeni ocenjevalci tveganja. Pogosto prihaja do zapletov.

Primer, ki ga bom uporabil, je primer študenta na invalidskem vozičku, ki je želel iti na teren s sošolcem z geografije, a ta teren je bil v Južni Afriki. Pri tem ne mislim na Južno Afriko, ki trenutno gosti svetovno prvenstvo v nogometu, ampak mislim na afriško divjino,

džunglo.
Ta tip je na invalidskem vozičku, je neodvisen, sam se je sposoben gibati od doma do univerze, lahko se spravi iz prilagojenega avtomobila v invalidski voziček ter nato v stavbo, v stavbi pa so prilagojena stranišča, ki jih lahko brez težav uporablja.
Kaj pa terensko delo? V Afriki, afriški džungli, kamor ponavadi ne pelješ družinskega avtomobila, ampak uporabljaš terenska vozila s štirikolesnim pogonom. Zelo težko se je presesti iz terenskega vozila v invalidski voziček, saj gre za veliko višinsko razliko.
Kako to rešiti? Eden od načinov je, da s seboj vzameš človeka, ki bo tipa dvignil iz invalidskega vozička na terensko vozilo. Nič kaj dostojanstveno, ne preveč neodvisno, pa tudi zelo tvegano.
Kaj se bo zgodilo, če bo padel? Kaj se bo zgodilo, če je tisti, ki ga dviguje, poškodovan, na primer ima okvaro hrbtenice? Uporaba stranišča je bila prav tako velik problem. Stranišča na območju, kamor so šli študentje geografije, so bile nič kaj več kot le luknje v zemlji. Brez ročk, brez česarkoli, česar bi se lahko oprijel. Kako je torej z dostojanstvenostjo in neodvisnostjo študenta na invalidskem vozičku pri uporabi stranišča sredi džungle?
Oceno tveganja so torej izdelali in morala je biti narejena na daljavo. Na koncu so se odločili, da študent lahko gre tja, a pod posebnimi pogoji. Eden od pogojev je bilo spremstvo osebnega pomočnika.
Spet smo pri izpolnjevanju osnovnih pogojev, ki smo jih omenili že prej. A tukaj bom prvič omenil vpliv in vlogo strokovnih teles. Mogoče ni v vaši pristojnosti, da pripravite razumne prilagoditve, ampak potrebujete podporo strokovnjakov. V Veliki Britaniji so pristojna telesa vezana tudi na zakonodajo o diskriminaciji, kar je lahko v pomoč.
Metode akademskega vrednotenja bomo pogledali kasneje. Glede na možnosti, ki nam jih ponuja tehnološki razvoj, je možno uvajati razumne prilagoditve in zagotoviti, da bodo študentje invalidi vključeni v dogajanje v našem razredu.
Ob okoli 11.45 si bomo vzeli odmor. Zdaj je 11.15, kar pomeni, da imamo dovolj časa, da pogledamo še eno stvar, ki mora biti na razpolago vsem študentom. To je univerzitetna knjižnica.
Kakšna vprašanja se torej porajajo pri uporabi knjižnice s strani študentov invalidov?
Na vrhu lista pred vami je neke vrste zaporedje, ki opisuje, kako ljudje lahko uporabljajo knjižnico. Vstopi v stavbo, poišče katalog ali dostopno podatkovno zbirko, poišče polico v knjižnici, kjer se knjiga nahaja, najde iskano knjigo in jo vzame, si jo izposodi in na koncu zapusti stavbo.
Če razmislite o teh šestih dejanjih pri uporabi knjižnice in jih povežete s štirimi vrstami invalidnosti, ki so navedene spodaj, pomislite, kako enostavna je za slepo ali slabovidno

osebo uporaba knjižnice tukaj na Univerzi v Mariboru?
Ali vstop v stavbo predstavlja kakšno težavo? Se vrata odpirajo samodejno ali jih je treba odpreti ročno? So zbirke na voljo v elektronski obliki, kar bi lahko omogočilo slepemu študentu, da hitro najde tisto, kar išče? Kako lahko najde tisti del knjižnice, kjer je shranjeno gradivo? Zato bodo morda morali v drugo nadstropje. Je na voljo dvigalo? Ali je opremljeno z zvočnim sistemom, ki obvešča ljudi, kje se dvigalo nahaja?
Kaj pa jemanje gradiva s polic in tako naprej? Uporaba knjižnice, če si gluh? Kaj lahko narediš, če potrebuješ pomoč zaposlenih v knjižnici? Je tam kdo, ki pozna vsaj osnove znakovnega jezika?
Problemi oseb na invalidskem vozičku in gibalno oviranih? Pogosto je ob vhodu v stavbo dvoje vrat, včasih so tudi predpražniki, ki pogosto močno ovirajo gibanje na vozičku.
Na koncu so tu še študentje s specifičnimi učnimi težavami, kot je disleksija. Številni tukaj vstopajo v svet, ki jim je povsem tuj. Ne znajdejo se najbolje s tiskanim gradivom, medtem ko knjižnice še vedno temeljijo predvsem na tiskanem gradivu.
Kako boš torej pristopil do nekoga v knjižnici, če potrebuješ pomoč, na primer pomoč pri iskanju po katalogu? Dejansko boš moral priznati, da imaš težave, česar mogoče ne bi hotel. Ne pozabite, da tukaj govorimo o invalidnosti, ki ni takoj vidna.
Naslednjič ko boste šli v knjižnico ali naročili študentom, da gredo v knjižnico, pomislite kakšne težave lahko imajo študentje z različnimi težavami pri določenih opravilih, ki so enostavna oziroma jih ostali študentje imajo za enostavna, kot je na primer uporaba knjižnice.
Pred odmorom za kavo bi rad le nakazal, kaj bomo delali po kavi.
Če pomislimo na postopek vstopanja na visokošolski študij oziroma univerzo, kakšne možnosti imajo študenti invalidi na voljo? Ljudje, ki delajo v uradih SKILL v Londonu, pogosto dobivajo telefonske klice, sporočila ali elektronska sporočila v stilu: Sem na invalidskem vozičku ali sem karkoli, kje je najbolje, da bi študiral? Ker so to neodvisne institucije, tako ali tako ne bi odgovorile.
A gre za vprašanje, na katerega ni odgovora oziroma se odgovor glasi: Pojdi tja, kamor si želiš. Z razlogi, s kakršnimi bi rad šel tja. Tam bodo morda nekateri predmeti, ki so za osebo z določenimi težavami nedostopni. Na primer nekatere smeri na medicini za ljudi, ki so povsem slepi ali povsem gluhi, ali imajo težave z nadziranjem rok.
Kako je torej z različnimi možnostmi? In kako s kritjem stroškov? Tukaj bom preskočil dve prosojnici.
V Veliki Britaniji so redni dodiplomski študentje upravičeni do dodatnega denarnega prispevka, ki se imenuje dodatek za študente invalide. Iz prosojnice je razvidno, za kakšne

številke gre.

Dodatek je razdeljen na tri dele. Prvi se nanaša na dodatne stroške, ki jih imajo kot študenti invalidi, na primer če morajo fotokopirati več gradiva ali kupiti več knjig kot ostali študenti, in ponavadi znaša največ 1800 evrov, na leto seveda. Če gre za triletni študij, dobi trikratnik te vsote, če je štiriletni štirikratnik in tako naprej. Drugi del se nanaša na nakup dodatne opreme. Najpogosteje gre za prenosni računalnik in najvišja možna vsota za to je 5500 evrov, a jo je možno dobiti le enkrat. Če torej kupiš prenosnik, naj bi ta služil do konca študija.

Nato pa prihaja številka, ki se vam bo mogoče zdela nenavadna, to je največ 22.000 evrov za ne-medicinsko pomoč. Poudarjam ne-medicinsko, torej ne gre za nekoga, ki bi ti pomagal pri oblačenju, hranjenju, uporabi stranišča in tako naprej, gre za ne-medicinsko. Najboljši primer, ki ga lahko dam, je tolmač za znakovni jezik. Če pomislite 22.000 evrov na leto za tolmača, je številka velika, a pokazal vam bom, da dejanska izplačana vsota ni tako visoka.

Za primer sem vzel univerzo, kjer sem nekoč delal. Na prosojnici je izsek cenika za različne storitve. Tarifa za usposobljenega tolmača za znakovni jezik je okoli 52 evrov na uro. Recimo, da gluhi študent, pa vzemimo enostavna števila, potrebuje tolmačenje deset ur na teden, kar znese 520 evrov na teden. Če izračunamo za semester ali polletje, ki zajema deset tednov, pridemo na 5200 evrov. Pri treh semestrih je to trikrat 5200, torej 15.600. Še vedno smo torej v plusu. Najvišja vsota je 22.000 evrov, mi smo dosegli le 15.600.

A če si gluhi študent, potrebuješ še dodatno pomoč, ne le tolmača za znakovni jezik ampak morda tudi nekoga, ki ti bo delal zapiske. Pa poglejte tarife za usposobljene zapisovalce.

Če uporabljaš usposobljenega tolmača in usposobljenega zapisovalca, se vaš strošek na uro zviša na 87 evrov na uro. In če naredimo enake izračune, najprej pomnožimo z deset, dobimo 870 evrov na teden, nato še enkrat z deset, dobimo 8700 evrov na semester, ter trikrat 8700 evrov za celotno šolsko leto, pridemo do številke, ki je višja od 22.000 evrov.

In te tarife niso neobičajne. In res potrebuješ usposobljenega tolmača. Sam bi, če bi bil tolmač za znakovni jezik, imel veliko težav pri tolmačenju v enem od vaših razredov, saj nimam strokovne usposobljenosti, ne poznam strokovnih izrazov. Zato je verjetno nujno sodelovati z nekom, ki ima ustrezno znanje in sposobnosti tolmača, namesto z nekom, ki se šele uvaja.

Enako velja za zapisovalca. Če bi moral delati zapiske na enem od vaših predavanj, bi pogorel. Poskušal bi zapisati vse, saj ne vem, kaj je pomembno in kaj ne. Zato je morda

nujno vzeti nekoga, ki je bil za to usposobljen.
Nekateri drugi stroški. Govorili smo o branju, branju snovi na kaseto ali zgoščenko za druge uporabnike - 24 evrov na uro. Posebni inštruktorji za disleksike, ki so ponavadi šolski psihologi, lahko zahtevajo plačilo kakšnih 56 evrov na uro.
Na drugi strani, če privoliš, da boš zapisoval za študenta na preizkusu znanja, 35 evrov na uro. To je primer stroškov, s katerimi so lahko soočeni študentje invalidi na univerzi.
Zanimivo je, kaj se zgodi, če ti stroški ne krijejo vseh stroškov, ki jih nudi univerza. V Veliki Britaniji uradna organizacija, ki deli denar univerzam, daje dodaten denar glede na število študentov invalidov na univerzi. Vedno je leto zadaj. Koliko bo torej univerza v Lancashireu dobila prihodnje leto, je odvisno od tega, koliko je na njej študentov letos in ne prihodnje leto. Tega denarja je tako lahko premalo ali preveč. A obstaja nek sistem, ki daje univerzam občutek, da dobijo nekaj za dodatno ponudbo, ki naj bi jo nudile.
A obstaja majhna težava v zvezi s tem sistemom, in sicer da se tega denarja ne nadzira, ne preverja. Nihče ne preverja, ali se ga dejansko porabi za študente invalide. Univerze branijo svojo avtonomijo in ne dovolijo vmešavanja v to, kako porabijo denar. Zato je vsak poskus, da bi zagotovili, da se denar porabi za študente invalide, neuspešen, saj rektorji in dekani ne dovolijo, da bi kdo prišel k njim in jim govoril, kako naj porabljajo denar. To je pomanjkljivost tega sistema.
To so torej finance, zdaj pa se vrnimo k transparentnosti. Pogledali smo že, kakšne možnosti so na razpolago, kako je s stroški, kaj pa dostopnost informacij?
Kakšne informacije so na voljo študentom invalidom glede univerze v Mariboru? So del splošnih informacij ali pa so v posebnem svežnju informacij? In kako ta poseben sveženj izgleda?
S seboj sem prinesel najnovejše informacije z univerze v severozahodni Angliji, kjer sem delal. Kot vidite, so na svetlečem papirju, torej se je univerza tematike študentov invalidov resno lotila.
Če prelistamo po brošuri, je v njej veliko barvnih fotografij, na njih pa ne najdete osebe na invalidskem vozičku, ne najdete slepe osebe s psom, ne najdete gluhega študenta s slušnim aparatom. To so tradicionalne stereotipne podobe invalidnosti, ki pa škodujejo večjemu delu študentov invalidov, ki nimajo vidne invalidnosti, ampak tisto, kar včasih imenujemo prikrita invalidnost. S pripravo brošure na takšen način in uporabo takšnih podob smo se poskušali oddaljiti od stereotipov.
Spet, ni bilo lahko. Kdo izdeluje te brošure? Odgovor: Oddelek za marketing, kar je v redu, saj je to njihovo delo. A ko smo začeli pogovore z marketingom, smo imeli težko delo, da smo jih prepričali, da se oddaljijo od stereotipnih podob. Želeli so uporabiti fotografije

študentov na invalidskem vozičku, študentov s psom vodnikom. A uspeli smo jih prepričati, da pustimo to ob strani.
Na študente invalide, ki bi radi študirali na univerzi v Osrednjem Lancashireu, se tako ali tako nanaša vso besedilo, za katerega upamo, da je prijetno, vabljivo in prepričljivo.
To je takšne vrste informacija, ki je lahko na voljo. Tu gre za staromodne informacije. Kaj pa novodobne informacije? Tiste na internetu in spletni strani? Kako dostopne so?
Delal sem z institucijo na Škotskem, ki je imela čudovito spletno stran, za pogledat. Imela je modro ozadje z oblaki, ki so se dvigali na ekranu. Tvoja naloga kot morebitnega študenta je bila, da sam najdeš informacijo, ki jo potrebuješ. Z levim gumbom na miški izbereš oblak in nato se ta oblak razpoči in prikaže se informacija.
Dve težavi. Prva in osnovna je ta, da oblaki niso označeni. Če želiš informacije o invalidnosti, moraš preskakovati med oblaki, dokler ne najdeš pravega. Prvi lahko vsebuje informacije o študiju v tujini ali je oblak namenjen nastanitvi. Iz tega vidika je torej zelo slaba spletna stran.
Kot drugo pa pomislite na pritiske, ki jih doživlja invalid, kakšne težave ima pri usmerjanju kurzorja. Najprej ga moraš premakniti, postaviti na oblak in nato klikniti, pa se potem vse skupaj morda izkaže za neuporabno.
Kot rečeno, na pogled je spletna stran čudovita, a glede uporabnosti bi ji med ocenami od ena do deset najverjetneje dal nič. Razmišljati moramo torej o elektronskih informacijah, ki jih nudimo.
Razmišljati moramo morda tudi o postopkih za prehode. V Veliki Britaniji vlada velika razprava o tem, kako bi otroke in mlade, še posebej iz nižjih socialnih slojev, pritegnili v visoko šolstvo. In številne univerze imajo sedaj programe, ki vključujejo obiske v srednjih šolah, kjer se pogovarjajo z mladimi in jih prepričujejo o pomenu visokošolske izobrazbe.
Mogoče bi morali vpeljati takšne aktivnosti tudi za študente invalide, da bi jih spodbudili, da nadaljujejo študij, in prepričali, da je visokošolska izobrazba tudi zanje tako kot za vse ostale. Prehajanje je torej ključno področje.
Na koncu je na prosojnici še izpolnjevanje študentovih pravic. Uporaba tehničnih pomagal in osebne pomoči.
V Veliki Britaniji, in prepričan sem, da tudi v Sloveniji, teče razprava o kakovosti visokošolskega izobraževanja. V ta namen obstaja posebno telo, imenovano agencija za zagotavljanje kakovosti. Ta agencija obišče univerzo vsakih pet let in preverja, kaj se tam dogaja.
Stvari so se spremenile. Ko je bila prvič oblikovana agencija za zagotavljanje kakovosti, so resnično preverjali kakovost tistega, kar je bilo tam. Zdaj smo napredovali in ko nas vsako

peto leto obišče agencija za zagotavljanje kakovosti, se osredotočamo na to, kako bi kakovost izboljšali. Izboljšanje kakovosti namesto preverjanja kakovosti.

Ljudje, ki hodijo okoli in preverjajo kakovost dela, so bili za to usposobljeni na agenciji za zagotavljanje kakovosti in delajo s pomočjo tako imenovanega pravilnika. Pravilnik ima več poglavij, od preverjanja poklicnega svetovanja, terenskega dela, ocenjevanja na izpitih, pa tudi, in v roki imam zadnjo izdajo tega pravilnika, ukrepov za študente invalide. Prvi takšen pravilnik je izšel leta 1999, druga izdaja, ki jo imam zdaj v roki, pa februarja letos.

Ena od velikih razlik med obema izdajama je pojav besede, ki je sedaj na ekranu, to je pravice. Leta 1999 je bilo vse, kar je naredila univerza za študente invalide, obravnavano kot izbirna vsebina - lahko so jo izvajali, lahko tudi ne. Leta 2010 pa so zaradi sprejetja zakona univerze obvezane, da izvedejo določene stvari, morajo narediti določene stvari, drugače kršijo zakon. Zato jezik, ki je uporabljen v novem pravilniku, govori o zadevah, do katerih je študent upravičen v skladu z zakonom. Če vas zanima ta pravilnik, ta del ali katerikoli drugi, si ga lahko ogledate na spletni strani agencije za zagotavljanje kakovosti. Če vas zanima naslov, je tukaj. Je dokaj enostaven.

Sedaj gremo naprej k obravnavi posameznih tipov študentov. Preden si vzamemo odmor za kavo, menim, da bi morali razdeliti slike posameznih študentov. Tukaj so.

Toliko da vam povem, kaj imate pred seboj in kaj naj naredite s tem. Imate štiri različne študente. Tiskano bi moralo biti na obeh straneh. Imran, Jenny, Karen in Len.

Imran je gluhi študent, Jenny je slepa študentka, Karen je na invalidskem vozičku, Len pa ima invalidnost, ki ni takoj vidna in očitna. Imran želi študirati na področju naravoslovja, Jenny bi rada študirala tuje jezike, Karen pa razmišlja o učiteljskem poklicu. Po odmoru vas bom prosil, da poskusite sestaviti seznam stvari, ki bi jih po vašem mnenju bilo treba upoštevati v primeru, če bo tem študentom dovoljen vstop na predavanja, ki so navedena v njihovih kratkih opisih. Čeprav se zavedam, da nobeden od predmetov, ki so jih izbrali, ni strojništvo, upam, da obstajajo skupne točke, ki jih je mogoče prenesti in prevesti tudi v strojništvo. Vsak od navedenih primerov naj bi odprl določeno vprašanje, ki je po mojem mnenju pomembno za vas.

Zdaj je torej čas za kavo. Ponovno se bomo zbrali ob 12.15, končali pa naj bi ob enih ali pol dveh, ne spomnim se točno. Enih! Lahko prosim začnemo točno ob 12.15, kar pomeni odmor okoli 30 minut.

Dobrodošli nazaj. Nujno je, da končamo pravočasno, saj mislim, da je ta prostor kasneje rezerviran za izpit. Moramo biti točni, kar pomeni, da bom mogoče moral pri nekaterih nalogah govoriti jaz, namesto da vas prosim, da opravite nalogo.

Na koncu prejšnjega dela ste prejeli štiri primere študentov. Imran, Jenny, Karen in Len.

Natašo in Alenko bom prosil, da razdelita liste z idejami, za katere mislim, da bi jih podali vi, če bi imeli dovolj časa za nalogo.
Ko bosta Alenka in Nataša opravili svoje delo, boste imeli pred seboj dva lista papirja. Na enem je seznam stvari, ki jih je treba narediti za Imran in Jenny, na drugem pa za Karen in Len.
Ko boste dobili lista, ju bomo na hitro pregledali. Začeli bomo z Imranom, gluhim študentom. Na seznamu s točkami od 1 do 16 so tri, na katera bi vas rad še posebej opozoril.
Številka devet, ki pravi osebni načrt za evakuacijo v nujnem primeru. Zaradi zdravja in varnosti bi vsak študent invalid moral imeti izdelan osebni načrt za evakuacijo, ki se nanaša na vse stavbe, ki jih uporablja. Ta načrt bi morali izdelati tisti, ki so odgovorni za zdravje in varnost.
To je pravzaprav zelo težka, če ne celo nemogoča naloga, saj študentje pogosto uporabljajo veliko število stavb. Nekatere uporabljajo kot del običajnega, rutinskega dela študentskega življenja, nekatere pa iz drugih razlogov, na primer ko obiščejo prijatelje in tako naprej. Resnično je zelo težko zagotoviti, da ima vsak študent svoj načrt za evakuacijo.
Druga točka, na katero bi vas rad opozoril, je številka deset. Imran se je odločil, da bo študiral fiziko in če pomislite, kaj vse ste se vi učili pri fiziki, na primer o toploti, svetlobi, magnetizmu, elektriki in zvoku.
Tu nastopi problem, saj če je poznavanje zvoka osnovna zahteva, kako zagotoviti, da bo zadoščeno tako študentu kot zahtevam študijskega programa. Hiter odgovor bi se lahko glasil, da je zvok mogoče predstaviti vizualno na osciloskopu. A to morda ne zadostuje glede na zahteve programa.
Boljši predlog je, da se Imranu predlaga, da študira medije in film, kjer se lahko zvočna podlaga in zvok uporabita kot del filma za povečanje čustvenega naboja. Samo pomislite na glasbo, ki se uporablja v srhljivih, strašljivih delih filmov tipa Alfreda Hitchcocka. Če je to ključen del programa, bomo morali najti razumne prilagoditve. Te je treba razmisliti vnaprej, zato da bodo Imran in drugi gluhi študentje lahko študirali to, kar si želijo.
In zadnja točka, ki bi jo rad omenil, a le na kratko, je številka trinajst - namestitev. Omenili smo že dostop do besedilnih telefonov in ta problem je v veliki meri že rešen. Kako pa je z alarmnimi napravami? Pogosto sprašujem o alarmnih napravah. Kaj naredite, če mora študent nujno ven iz stavbe, še posebej od tam, kjer živi. Najpogostejši odgovor je opozorilna luč. A ta odgovor ni pravilen, saj tudi gluhi študentje gredo spat in ponavadi, ko spiš, ne vidiš luči. Pravilen odgovor je, da jih opremiš z vibrajočo napravo, ki jo lahko

spravijo pod blazino in jo povežejo z alarmnim sistemom institucije. Pri nas v Prestonu smo to naredili že pred leti, a tehnologija ni bila dovolj razvita, zato so študente zbujali sredi noči, da bi jim povedali, da je požar v stavbi pet kilometrov stran. In to jim ni bilo najbolj všeč.

Gremo naprej k Jenny, gluhi, ne oprostite slepi študentki. Tematika, na katero bi vas rad najprej opozoril, je številka enajst na seznamu - dostop do urnika in uporaba Braillove pisave. Uporaba Braillove pisave naglo upada. Zelo malo je njenih uporabnikov. Tehnologija je omogočila ljudem s slabovidnostjo in slepoto drugačen dostop do gradiva. Zato uporaba Braillove pisave upada.

Druga stvar, ki bi jo rad omenil v povezavi z Jenny, je točka trinajst, ko mora Jenny iti v tujino, ven iz države, saj študira tuj jezik in je osnovni pogoj, da študent preživi nekaj časa v državi, kjer je ta jezik materni jezik.

To bi bil v Veliki Britaniji še pred leti velik problem, saj Jenny v pomoč pri gibanju uporablja psa vodnika. Še do nedavnega je imela Anglija zelo stroga pravila glede karantene in Jenny bi lahko brez težav šla s psom v tujino, v Francijo ali kam drugam, kjer govorijo francosko, a ko bi se vrnila v Veliko Britanijo, bi moral pes za šest mesecev v karanteno. To bi jo seveda oropalo možnosti mobilnosti oziroma uporabe pomoči pri mobilnosti za razmeroma dolg čas.

V povezavi s psom je pomembno tudi vprašanje nastanitve. Kako psu omogočiti, da se prosto giba? Kam naj gre pes, ko gre tja, kamor hodijo vsi psi, s tem da okolje ostane čisto?

Če gremo naprej h Karen, bi rad izpostavil dve stvari. Točka dvanajst - mora iti na teren stran od univerze, kar pomeni, da bo v okolju, nad katerim univerza nima nadzora. Govorimo o študentki, ki uporablja električni invalidski voziček, zato je fizični dostop pomembno vprašanje. Postavljamo jo v položaj, kjer morda ne moremo vplivati na fizični dostop do stavb.

Točka petnajst. Karen je prvi študent, ki ga omenjamo, ki potrebuje osebno pomoč. Pomoč pri vstajanju s postelje, pri leganju v posteljo in tako naprej. Če potrebuje osebnega pomočnika, se postavi vprašanje, kje bo ta pomočnik bival. Morda bo bival na območju univerze, a v drugi sobi. V preteklosti bi bilo to omogočeno zastonj, v trenutni gospodarski klimi pa se pričakuje, da nekdo plača to sobo. Ni več zastonj. Posledično lahko torej rečemo, da če bi želeli izpolniti njene potrebe, bi Karen potrebovala dve sobi, ki bi ju morala tudi plačati. Obstajajo načini, da se temu izognemo, a kljub temu je pomembno vprašanje.

Zadnji študent je Len, ki se od drugih razlikuje po tem, da njegova invalidnost ni vidna, če

sploh gre za invalidnost. Točka, na katero bi vas rad opozoril na Lenovem seznamu, je točka pet - mora iti na diagnostično preiskavo. Če bo ta preiskava potrdila, da ima določene učne težave, bodo sledile različne zadeve. Dostop do dodatnih virov in vse druge stvari, o katerih smo govorili. Če bo diagnoza ugotovila, da nima določenih učnih težav in se ga najbolje opiše kot slabšega učenca, bodo prav tako sledile različne zadeve, a ni študent invalid in zanj službe za invalide niso več odgovorne.

To je zelo hiter prelet teh štirih različnih študentov. Postopoma smo se premikali mimo vsakega od njih in prišli do Lena, ki ima disleksijo. Sedaj bi vam rad dal tri liste papirja, ki se nanašajo na disleksijo.

Prvi, ki si ga poglejte, se vrača na vprašanje, ki je bilo prej postavljeno s strani Zorana: kaj je disleksija? Izbral sem dve definiciji. Prva definicija, ki jo boste videli, je precej dolga in se ukvarja z disleksijo z medicinskega vidika in govori o možganih in njihovem delovanju. Drugi citat, ki je označen z Nino 2002, pa pravi, da disleksija ni težava ampak le drugačen način učenja. Na koncu je naša naloga kot usposobljenega učitelja, da omogočimo takšen način učenja. In kako lahko to naredimo?

Tu si lahko, upam vsaj, pomagate z drugima dvema listoma, ki ste ju dobili.

Eden od listov ima na vrhu naslov Disleksija in strategije poučevanja in učenja: predavanja. Bralcu naj bi nudila vrsto koristnih nasvetov, kako omogočiti vključenost in sodelovanje študentov z disleksijo. Če jih pogledate, vidite, da tu ni nič novega ali revolucionarnega. Je tisto, kar bi v resnici morali delati za vse naše študente. Zagotoviti na začetku jasen pregled in cilje predavanja, nuditi razlage novih konceptov in terminov, sestaviti slovar okrajšav in strokovnih izrazov, razdeliti predavanje v jasne in različne dele, dajati navodila eno po eno. Vse to je le osnovno gradivo. Ja, vprašanje? Diaprojektor.

Drugi izroček, ko ga boste dobili, je prav tako naslovljen z Disleksija in strategije poučevanja in učenja, a kar sledi, se glasi uporaba vizualnega in tiskanega gradiva. Torej če tega še ne poznate in bi radi načrtovali svoje delo ob upoštevanju študentov z disleksijo, in bi jih radi vključili, ne pa pustili, da se počutijo drugačne ali posebne na kakršen koli način, če uporabljate Power Point predstavitve ali prosojnice, pomislite na velikost črk.

Pomislite na obliko pisave in uporabite tisto, ki je preprosta in ne vsebuje krivulj. Izraz, ki ga uporabljamo v Angliji, je francoski izraz sans serif. Uporabite mešanico besed z velikimi črkami in besed z malimi črkami, tako da lahko študentje dobijo sliko vzorca besedila in besed namesto enotnega lista besedila. Preproste stvari kot na primer: Če želite izpostaviti določene točke, uporabljajte odebeljene namesto poševnih črk. Poskusite stvari razdeliti na alineje in jih označite s točkami ali številkami. Ne uporabljajte več kot šest točk na

prosojnico. Če pogledate to tukaj, ima pet točk. Pomislite na razmik med vrsticami in odstavki, barvni kontrast in tako naprej.
Upam, da je to res koristno in da vam bo, če ste sem prišli kot novi in neizkušeni, to pomagalo pri izpolnjevanju potreb nekaterih študentov.
Gremo naprej in poglejmo prosojnico na steni. Če razmišljamo o ovirah pri vključevanju študentov invalidov, menim, da jih je mogoče razdeliti v tri skupine.
Obstajajo ovire, ki izvirajo iz same narave predmeta. To so ovire, ki so del predmeta in jih je težko preseči. Primer, ki ga ponavadi uporabljam, je študij stomatologije. Do kolikšne mere lahko stomatologijo študira slepa oseba? Eden od osnovnih pogojev za stomatologijo je, da si sposoben izdreti zob učinkovito, hitro, strokovno in z našega stališča neboleče. Pa boste pustili nekomu, ki ne vidi, blizu vaših ust, z vrtalnikom, kleščami in podobnim?
Pomislimo na razumno prilagoditev. Vem vse, kar je treba, o stomatologiji. Sem odličen učenec, ki bi lahko bil odličen zobozdravnik. A sem tudi slep. Zato bom uporabil pomoč osebnega pomočnika. Uporabil bom Alenko Bera. Sem v ambulanti. Vem vse, kar je treba, o puljenju zob, le narediti ne morem tega. Zato rečem pomočniku: Tu je pacient, daj mu anestezijo, ko bo zaspal, pazi, da ima odprta usta, ko bo zaspal, vzemi klešče in mu izpuli zob. Neumno!
Zato lahko rečemo, da nek študent zaradi neke lastnosti oziroma odsotnosti neke lastnosti ne more izbrati določenega študija. Kaj pa drugi vidiki stomatologije?
Na primer teoretična stomatologija. Številni, ki poučujejo stomatologijo na univerzitetnih programih za zobozdravnike, ne pulijo več zob. Delajo raziskave na ustih, o razpadanju zob in tako naprej. Zelo nenavadna je ideja, da obstajajo ovire, ki nekaterim študentom preprečujejo, da bi študirali določen predmet.
Druga kategorija ovir so ovire, ki izhajajo iz načinov, na katere se odločimo poučevati.
Če uporabljam veliko avdiovizualnega gradiva, moram pomisliti, kako bo to dostopno tako do slabovidnih kot do naglušnih študentov. Misliti moram na to, da moram pripraviti še besedilo na prosojnici. Pomisliti moram na tolmačenje v znakovni jezik v spodnjem kotu. Misliti moram na tiste stvari, ki so odvisne le od vizualne izkušnje: pogled na pokrajino, pogled na učence, ki se tiho učijo v razredu. Potrebujem komentar dogajanja, zato da ne bi slepi študent sedel, nič slišal in mislil, da se nič ne dogaja in da so ostali študentje odšli iz predavalnice. Lahko torej vzpostavimo ovire in lahko jih tudi odstranimo.
Tretja kategorija ovir pa so tiste, ki se kar zgodijo.
Danes sem morda stal pred oknom, močno je sijalo sonce in vse, kar ste lahko videli, je bila moja silhueta. Če me poslušate s pomočjo branja z ustnic, tega niste mogli početi, saj

niste mogli videti mojih ustnic. Če se obrnem, in to sem nekajkrat tudi storil, in govorim k prosojnici, bi tisti, ki berejo z ustnic, takoj izgubili komunikacijo z menoj.
To so vse stvari, na katere moramo misliti in se jih dobro zavedati ves čas.
Gremo naprej in ostalo nam je le še deset minut časa. Gremo naprej na področje ocenjevanja. Izpiti. Za nekatere od nas morda ni možnosti za fleksibilnost in pogajanja, saj izpitne pogoje določajo strokovne službe oziroma drugi. Spet drugi imamo možnost, da smo fleksibilni in kreativni pri načinih, kako ocenjujemo študente.
Vsekakor je tako za vse študente kot za študente invalide izredno koristna zgodnja seznanitev z izpitnimi pogoji. Zgodnja seznanitev s kriterijem, ki ga bomo uporabljali. Zgodnja seznanitev s tem, kako bomo dodeljevali ali ne dodeljevali ocene, če le-te uporabljamo. Zadeve, kot je fizično okolje. Lahko študent na invalidskem vozičku pride do stranišča, če mora tja med izpitom?
Rad bi vas še opozoril na razliko med prilagojenim ocenjevanjem in alternativnim ocenjevanjem.
Dober primer prilagojenega ocenjevanje je, ko dam študentom za pisni izpit na voljo tri ure, študentom z disleksijo pa zaradi njihovih težav z disleksijo več časa. Vse, kar sem naredil, je to, da sem prilagodil isto stvar. Dal sem jim več časa.
Se pa lahko na primer odločim, če imam gluhega študenta, ki uporablja znakovni jezik, in ker je znakovni jezik drugačen od pisanega jezika, mu lahko dovolim, da izpit opravi ustno. Pri tem ima lahko tolmača, ki bo pretolmačil izpit. S tem se izognem težavam, ki jih lahko imajo gluhi študentje pri pisni obliki jezika. Struktura in slovnica znakovnega jezika sta namreč drugačni od strukture in slovnice pisanega jezika. Ponudim torej alternativo.
In na koncu - pri tem se bom vrnil k temu, kar sem povedal že pred odmorom za kavo - kdo pripravi izpit? Moj odgovor je, da tisti, ki pripravi izpit, ga mora pripraviti tudi za študente invalide.
Ko sem še delal, sem bil fakultetni predstavnik za zadeve, povezane z invalidnostjo. Kolegi so prihajali k meni in mi govorili: Imam študenta z disleksijo, ki bo jutri opravljal izpit. Moj odgovor je bil: A res? In oni so vprašali: Kaj boste naredili glede tega? Moj odgovor je bil: Nič. Ker to ni moja pristojnost. Moja pristojnost je bila poskrbeti za svoje študente, na študiju pedagogike. Nisem imel pristojnosti odločati glede študentov sociologije, politologije, zgodovine in tako naprej. Kdor pripravi izpit za študente zgodovine, mora to narediti za vse študente. To je del pojma inkluzivne institucije.
Kar zadeva ocenjevanje, sem vam hotel dati nalogo, da bi na hitro zapisali različne načine ocenjevanja, ki jih uporabljate za svoje študente. Če sodim po izkušnjah s prejšnjih predavanj, predvidevam, da bi moral biti zelo vesel, če bi kdo od vas uspel zapisati

petnajst različnih načinov ocenjevanja študentov.
Moji pomočnici vam bosta sedaj razdelili sezname možnih strategij za ocenjevanje, ki vsebujejo več kot 40 različnih možnosti ocenjevanja študentov. Opozoril bi vas rad na dejstvo, da z uporabo manjšega nabora strategij za ocenjevanje mogoče ne prispevamo k vključenosti študentov invalidov.
Razmisliti moramo o možnostih za uporabo različnih načinov ocenjevanja. To se pogosto pojavlja v poročilih zunanjih ocenjevalcev na univerzah v Veliki Britaniji.
Če sem čisto iskren, ko gledam ta seznam s 40 strategijami za ocenjevanje, pomislim, da gre za goljufanje, da se stvari podvajajo, a tudi če izbrišemo podvajanja, ostane okoli 30 različnih načinov ocenjevanja študentov.
Še zadnje, kar bi rad storil to dopoldne, je, da vas opozorim na možnost sistematičnega uvajanja inkluzivnega učenja in poučevanja. Pri tem vam bom predstavil projekt s Škotske, ki se imenuje Teachability. Zadnji izroček, ki ga boste danes dobili od mene, je opis tega projekta. S projektom poskušajo vzpodbuditi učitelje, oddelke, visoke šole, fakultete in vse ostale enote univerze, da razmišljajo o tem, do kolikšne mere so njihova predavanja in študijski programi že inkluzivni in kako bi jih lahko naredili še bolj inkluzivne.
V pomoč kolegom so člani projekta prosili posameznike, da razmislijo o petih točkah, ki so na listu pred vami. Torej, pomislite na študij, ki vam je znan. Če bi vas naravnost vprašal, kako inkluziven je, kako dostopen je, kakšen bi bil vaš odgovor? Le kratek odgovor in premislek.
Če mislite, da obstajajo ovire za udeležbo študentov z določenimi težavami, za kakšne ovire gre? Jih lahko identificirate? Gremo naprej k tretjemu delu naloge: Če lahko identificirate ovire, kakšne bi lahko bile strategije, da se te ovire odstrani? Če lahko identificirate strategije za odstranitev ovir, četrta točka, zakaj tega še niste storili? Kaj je treba narediti, da bi lahko uvedli spremembe, ki bi odstranile ali minimizirale ovire?
In na koncu: kako boste posredovali informacijo o tem novem programu študentom invalidom, z odkritostjo glede možnosti in z odkritostjo glede izzivov ali težav, ki jih študij lahko vsebuje?
Kot del projekta sem obiskoval institucije na Škotskem in vzpodbujal kolege učitelje, da opravijo to nalogo. Ko smo prišli do te točke, so številni kolegi le nemo strmeli v mene in prosili za pomoč. Kar sem jim povedal, je to, kar sem povedal že vam to dopoldne in je zapisano pod zadnjo točko na tem listu: Kateri so po vašem mnenju tisti osnovni pogoji in sposobnosti, ki jih morajo izpolnjevati vsi študentje, če želijo uspešno zaključiti študij, program, predmet, karkoli? Resnično vam priporočam ta projekt in poročila v zvezi z njim.
Žalostno pri škotski izkušnji je le to, da so vsa poročila tajna, dostopna le oddelku ali

instituciji. V teh poročilih je bilo zbranega ogromno dobrega materiala, ki pa je šlo v pogubo, ker ga nismo smeli objaviti. Za vas kot strojnike bi bilo verjetno zelo zanimivo slišati, kaj so glede vključevanja na svojih oddelkih povedali kolegi s strojništva na škotskih univerzah. Ta možnost je sedaj izgubljena.

Preden zaključimo, na hitro poglejmo še povezovanje, ki je pomembno za napredovanje na tem področju. Poglejmo organizacije študentov invalidov in za študente invalide. Poglejmo sodelovanje z vlado, poglejmo zakonodajno ureditev.

Kako lahko to storimo? Lahko pripravimo gradivo, navodila in publikacije za študente, za učitelje, kako pripraviti dostopen urnik. Teachability ima spletno stran, kjer je vso gradivo. Mreženje, srečanja, projekti in mednarodne povezave, ko poskušaš izvedeti, kaj se dogaja drugje in graditi na teh izkušnjah.

Z Alenko in Natašo se bom znova srečal čez kake tri tedne na konferenci, ki jo gosti univerza v Innsbrucku in bo temeljila na delu, ki jo je začela univerza v New Orleansu.

Že prej sem vam omenil zakonodajno ureditev v Veliki Britaniji. Zakonodajni položaj je podoben v ZDA in številnih drugih državah. A Mary Johnson nas opozarja na moč in zmožnosti zakona. Zakon ne more dati tistega, česar kultura noče. Ljudje tako poskušajo spremeniti kulturo institucij. To je zapleten proces. Ljudi poskušamo privesti do tega, da razmislijo o svojih pristopih v poučevanju, kar je lahko neprijetna in vznemirljiva izkušnja. A s stališča promoviranja vključevanja, menim, da je to najbolj učinkovita pot.

In na koncu, kaj je cilj? Kako bomo vedeli, da smo napredovali? Zame bo napredek takrat, ko bodo univerze dejale, da je nudenje dobrih in kakovostnih storitev za študente invalide dodana vrednost njihove ponudbe. Ko jim bo pomembno, da se to dela. In ko se ne bo več obravnavalo, kot se pogosto veliko kje, kot dodaten strošek institucije, nadloga, ki zahteva dodatno delo. To poskušamo preseči in upam, da vas bo to, kar sem vam povedal danes, vzpodbudilo, da se nam pridružite na tej poti in v teh prizadevanjih za vključenost.

Hvala, to je vse, kar sem hotel povedati. Mislim, da bi Alenka rada povedala še besedo ali dve.